

Buhârî'nin Vucûdu'l-Likâ Şartına Dair Bir İnceleme

Dr. Bahadır Opus | ORCID: 0000-0003-0282-2019 | bahadir-opus@hotmail.com.tr
Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyarbakır, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/007x4cq57>

Öz

Muhaddisler hadislerin sıhhatini tespit edebilmek için bir dizi önemli kriterler ortaya koymuşlardır. Bu kriterlerin bir kısmı üzerinde genel bir kabul bulunmakla birlikte bir kısmı ihtilaf konusu olmuştur. Râvilerin birbirinden "an" lafzını kullanarak yaptığı rivayetler literatürde mu'an'an olarak adlandırılmıştır. Bu türden rivayetlerin sahih kabul edilmesinin bazı şartları vardır. Bunların başında "an" lafzını kullanan râvinin müdellis olmaması gelmektedir. Bu şartın aranması temeldir. Bundan sonra râvi ile hocası arasında likâ ya da semâ' gerçekleşmiş mi, yoksa bu husus imkân dahilinde mi kalmış konusu tartışılmıştır. Buhârî bu konuda likâ ya da semâ'ın tahakkukunu ararken, Müslim likânın mümkün olmasıyla yetinmiştir. Buhârî'nin bu görüşü daha önce hocası Ali b. Medîni tarafından da benimsenmiştir. Meselenin Müslim tarafından *Mukaddime*'de işlenmesi ve bu konuda kendisinden farklı düşünenleri ağır ifadelerle eleştirmesi için ehemmiyetini artırmıştır. Müslim'in *Mukaddime*'deki ifadeleri yorumlanmaya çalışılmış ve kastettiğinin kim olduğu sorusu sorulagelmiştir. Müslim'in hedefindeki isimlerin Buhârî ve hocası Ali b. Medîni olduğu genel kanaatinin yanında İbn Kesîr başta olmak üzere bazı âlimler ise Müslim'in sert ifadelerinden Buhârî'yi kurtarmak için olsa gerek kastedilen kişinin aslında Ali b. Medîni olduğunu, Buhârî'nin vucûdu'l-likâ şartını sadece *Sahih*'inde aradığını öne sürmüşlerdir. Ancak ne var ki bu iddialarını ispat edecek güçlü argümanlar kullanamamışlardır. Öte yandan Buhârî'nin *et-Târihü'l-kebir*'i başta olmak üzere farklı eserlerinde bu kriteri esas alarak yaptığı değerlendirmeler onun bu şartı sadece *Sahih*'ine özgü kılmadığı ve genel bir sıhhat prensibi olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahih, Mu'an'an, Vucûdu'l-likâ, Buhârî.

Atf Bilgisi: Opus, Bahadır. "Buhârî'nin Vucûdu'l-Likâ Şartına Dair Bir İnceleme". *Marifetname* 12/2 (Aralık 2025) 905-923.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1792802>

Geliş Tarihi	28.09.2025
Kabul Tarihi	11.11.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Yapay Zeka Kullanımı	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Bahadır Opus)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnaneetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

An Analysis of al-Bukhārī's Criterion of Wuğūd al-Liqā'

Dr. Bahadır Opus | ORCID: 0000-0003-0282-2019 | bahadir-opus@hotmail.com.tr
Presidency of Religious Affairs, Diyarbakır, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/007x4cq57>

Abstract

In order to determine the authenticity of hadith, the muhaddiths developed a set of rigorous criteria. While some of these criteria were generally accepted, remained subject to scholarly debate. The transmissions in which narrators transmit from one another by using the word “an” are called mu‘an‘an in the literature. There are certain conditions for such transmissions to be accepted as authentic. At the head of these comes that the narrator who uses the word “an” should not be a mudallis. The seeking of this condition is fundamental. After this, it was discussed whether there had been liqā' or samā' between the narrator and his teacher, or whether this matter had remained within the bounds of possibility. While al-Bukhārī in this regard required the realization of liqā' or samā', Muslim was content with the possibility of liqā'. This view of al-Bukhārī had also earlier been adopted by his teacher 'Alī b. al-Madīnī. The treatment of the matter by Muslim in the Muqaddimah and his criticizing, with harsh expressions, those who thought differently from him increased the importance of the issue. The statements of Muslim in the Muqaddimah have been tried to be interpreted, and the question of whom he meant has been continually asked. Alongside the general opinion that the names targeted by Muslim were al-Bukhārī and his teacher 'Alī b. al-Madīnī, some scholars, headed by Ibn Kathīr, claimed—perhaps in order to save al-Bukhārī from Muslim's harsh expressions—that the person actually intended was 'Alī b. al-Madīnī, and that al-Bukhārī sought the condition of the existence of liqā' only in his Ṣaḥīḥ. However, they were not able to use strong arguments to prove this claim. On the other hand, the evaluations made by al-Bukhārī, especially in his *al-Tārīkh al-kabīr* and also in his other works, based on this criterion, show that he did not restrict this condition to his *Ṣaḥīḥ* alone, but accepted it as a general principle of authenticity.

Keywords: Hadith, Ṣaḥīḥ, Mu‘an‘an, Wuğūd al-Liqā', al-Bukhārī.

Citation: Opus, Bahadır. “An Analysis of al-Bukhārī's Criterion of Wuğūd al-Liqā'”. *Marifetname* 12/2 (December 2025), 905-923.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1792802>

Date of Submission	28.09.2025
Date of Acceptance	11.11.2025
Date of Publication	31.12.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Use of Artificial Intelligence	No AI-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Bahadır Opus)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetnaneetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Hadisler İslam'da çok önemli bir konuma sahiptir. Bunu bilen Müslümanlar daha ilk asırdan itibaren hadislerin güvenilir bir şekilde aktarılması için gayret sarf etmişler; birtakım tedbirler almışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde genellikle ezberle korunan hadisler kısmen de olsa bazı sahâbîler tarafından yazılmış,¹ sonrasında bazı gerekçelerle hadislerin yazılması resmi bir hüviyet kazanarak tedvin edilmiştir.

Tedvin edilen hadisler devam eden süreçte tasnif edilmeye başlanmıştır. Tasnif döneminin ilk eserleri genellikle ahkâm hadislerine yer veren çalışmalarıdır. Daha sonra müned ve musannef tarzından eserler telif edilmiştir. Hicrî üçüncü asra kadar devam eden süreçte telif edilen eserlerde yer alan hadislerin sahih olması şart koşulmamış, sahihlerle birlikte zayıf hadislere de yer verilmiştir. Nihayet Buhârî (256/870), hocası İshâk b. Râhûye'nin (238/853) işaretiyle² sadece sahih hadisleri bir araya getirme iddiasıyla meşhur eseri *el-Câmi 'ü's-sahîh*'i telif etmiştir. Sadece sahih hadisleri bir araya getirme noktasında Buhârî'yi, öğrencisi Müslim (261/875) takip etmiş ve o da *el-Müsnedü's-sahîh*'i telif etmiştir. Nihayet bu iki eser Kur'an'dan sonra en sahih kitap unvanına sahip olmuştur.³

Muhaddisler Hz. Peygamber'e (s.a.s.) aidiyeti en doğru olan hadis metnini tespit edebilmek için birtakım şartlar belirlemişlerdir. Bir hadisin sahih olabilmesi için beş şartı bulundurması gerekmektedir. Bu şartlar; râvilerin âdil olması, zâbit olması, senedin muttasıl olması, hadisin şâz ve illetli olmaması şeklinde formüle edilmiştir.⁴ Bu genel sıhhat şartlarının yanında bir de bazı muhaddislerin özel olarak belirlediği şartlar bulunmaktadır. Literatürde Buhârî ve Müslim'in şartları olarak zikredilen bu hususlar Hâkim'in (405/1014) *Müstedrek*'inde kullandığı "alâ şartı'-Şeyhayn"⁵ ifadesi ile gündeme gelmiş ve bu konuda bazı çalışmalar yapılmıştır.⁶ Her ne kadar bu iki muhaddis de şartlarının ne olduğunu

¹ Muhammed Mustafa el-A'zamî, yaptığı çalışmasında elli iki sahâbî, elli üç büyük tâbiînin hadis yazdığı ve yazdığını tespit etmiş etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsî'n-nebevî* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980), 1/92-167.

² Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târihü Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 2/326-327.

³ Ebû Amr Osmân b. Salâhiddin Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1418/1998), 18.

⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 11-12.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sâhihayn*, thk. Muhammed Kâmil Karabelli ve Saîd el-Lahhâm (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1439/2018), 1/532, 2/86, 3/426, 4/201.

⁶ Literatüre bakıldığı zaman gerek genel olarak *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin şartları gerekse de özel

açık bir şekilde beyan etmiş olmasalar da bu konu daha çok onların *Sahîhayn*'da kendilerinden rivayette bulundukları râviler özelinde değerlendirilmiştir.⁷

Müslim, *Sahîh*'inin başında bazı hadis usulü konularını muhtevî değerli bir mukaddime yazmış ve önemli konulara temas etmiştir. Kitabı telif etme sebebi,⁸ râvilerin tabakaları,⁹ râviler hakkında yapılan değerlendirmelerin gıybet sayılmayacağı,¹⁰ mürsel hadisin hücciyeti,¹¹ mu'an'an hadisle ihticâc konusu bu bölümde temas edilen konulardandır.¹² Bu başlıklar içerisinde özellikle mu'an'an hadisle ihticâc konusu, bu konuda Müslim'in kullandığı ifadelerle kimi kastettiği, kullandığı argümanların değerlendirilmesi gibi hususlar farklı eserlerde ele alınıp değerlendirilmiştir.¹³

Müslim, müdellis olmayan bir râvinin eda lafızlarından "an" lafzını kullanarak yaptığı rivayeti kabul etmek için râvinin rivayette bulunduğu hocasıyla mülakatının mümkün olmasıyla yetinirken,¹⁴ Buhârî bu konuda mümkün olmakla yetinmemiş; bilakis bu mülakatın gerçekleşmiş olmasını aramıştır.¹⁵ Buhârî'nin bu görüşünün Ali b. Medîni'ye (234/848) dayandığı söylenmiştir.¹⁶ Hadis usulü eserlerinde Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri mukayese edilirken bu konu işlenmiş ve genellikle Buhârî'nin Müslim'e üstün olduğu yönlerden biri olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ İbn Rüseyd el-Fihri (721/1321) bu hususta *es-Senenü'l-*

olarak Buhârî ve Müslim'in şartları üzerinde durulmuş ve eser telif edilmiştir. Örneğin İbnü'l-Kayserânî (507/1113) *Şürûtü'l-e'immeti's-sitte* isimli eseri ile ilk olarak *Kütüb-i Sitte* tabirinin oluşmasını sağlamış ve altı hadis imamının şartlarını ortaya koymuştur. Öte yandan Hâzîmî (584/1188) de İbn Mâce'nin (273/887) *Sünen*'ini dışarda bırakarak diğer beş hadis imamının şartlarını ele aldığı *Şürûtü'l-e'immeti'l-hamse*'yi kaleme almıştır.

⁷ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Nazar Fârayâbî (Riyad: Dâru Taybe, ts.) 1/137.

⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmî'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü İsâ, 1374/1955), "Mukaddime", 1/4.

⁹ Müslim, "Mukaddime", 1/5-6.

¹⁰ Müslim, "Mukaddime", 1/14.

¹¹ Müslim, "Mukaddime", 1/29.

¹² Müslim, "Mukaddime", 1/29-36.

¹³ Konuyla ilgili bk. Ebû Abdillâh Muhibbuddîn Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Hatîb el-Fihri es-Sebtî, *es-Senenü'l-ebyen ve'l-mevridü'l-em'an fî'l-muhakeme beyne'l-imâmeyn fî's-senedi'l-mu'an'an*, thk. Sâlih b. Sâlim el-Mîsrâtî (Medine: Mektebetü'l-Gurebâ el-Eseriyye, 1417/1996); Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dîmaşkî, *el-Mûkiza*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûât el-İslâmiyye, 1416/1995), 115-140; Hâlid Mansûr ed-Düreys, *Mevkifü'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâti'l-lükâ ve's-semâ' fî's-senedi'l-mu'an'an beyne'l-muteâsirîn* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.); İbrahim el-Lâhim, *el-İttisâl ve'l-inkatâ'* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005); Kurt, *Sahih-i Müslim Mukaddimesinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, 35-39.

¹⁴ Müslim, "Mukaddime", 1/29-30.

¹⁵ İbn Rüseyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 52.

¹⁶ İbn Rüseyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 52.

¹⁷ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nureddin İtr (Dîmaşk: Dâru'l-Minhâcî'l-Kavîm, 1440/2019), 63.

ebyen ve'l-mevridü'l-em'an fi'l-muhâkeme beyne'l-imâmeyn fi's-senedi'l-mu'an'an ismini verdiği kıymetli bir çalışma yapmış ve konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır.

İbn Kesîr¹⁸ (774/1373), Bulkînî¹⁹ (805/1403) ve Süyûtî²⁰ (911/1505) gibi âlimler, Buhârî'nin vucûdu'l-likâ'yı sadece *Sahîh*'inde aradığını ve sahihliğin üzerinde ekstra bir şart olarak kabul ettiğini söylemişler, Ebû Gudde (1418/1997) de Zehebî'nin (748/1348) *el-Mûkiza*'sına düştüğü talikte bu görüşü benimsemiştir.²¹ Diğer taraftan İbn Hacer (852/1449) ise bu görüşün tam tersini savunarak Buhârî'nin bu kriteri sadece *Sahîh*'indeki hadislerde aramadığını, başka eserlerinde de bunu gözettiğini ileri sürmüştür.²² Biz bu çalışmada Buhârî'nin vucûdu'l-likâ'yı bir sıhhat şartı olarak mı yoksa sıhhatin üst seviyesi olarak mı değerlendirdiğini tespit etmeye çalışacağız. Konuyla alakalı başta Buhârî'nin *et-Târihu'l-kebîr* ve *et-Târihu'l-evsat* isimli eserlerinden ve Tirmizî'nin (279/892) hocası Buhârî'ye sorduğu birtakım sorulara onun verdiği cevaplardan oluşan eseri *el-İlelü'l-kebîr*'den yararlanacağız.²³ Ele alacağımız konuyla sıkı bir ilişkisi olduğu için önce mu'an'an hadisin tanımı ve ihticâc edilmesi meselesini ele alacağız.

1. Mu'an'an Hadisin Tanımı

Konumuzla münasebeti olması açısından mu'an'an hadisin tanımı ve hükmünü tekrar hatırlamakta fayda mülâhaza etmekteyiz. An'ane fiilinin ismi mefulü olan mu'an'an kelimesi ıstılahta râvilerin "fûlânün an fûlân" diyerek aktardığı hadise denmektedir.²⁴

Eda lafızlarından olan "an" lafzı muttasıl senedlerde de münkatı' senedlerde de kullanılmaktadır. Dolayısıyla hem semâ' hem de adem-i semâ' durumlarında istimali mümkündür ve ihtimalli lafızlardandır. Öte yandan müdelles ve mürsel senedlerde de "an" lafzının çokça kullanıldığı görülmektedir. Hatîb el-Bağdâdî (463/1071) şöyle demiştir: "Muhaddisin 'haddesenâ fûlânün, haddesenâ

¹⁸ Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. el-Kureşî ed-Dımaşkî, *İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs*, thk. Mâhîr el-Fahl (Riyad: Dâru'l-Meyâmin, 1434/2013), 148.

¹⁹ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî el-Bulkînî, *Mehâsinü'l-ıstılâh fi tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Âişe Abdurrahman (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1411/1990), 224.

²⁰ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/246.

²¹ Zehebî, *el-Mûkiza*, 134-140.

²² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rebî' el-Medhalî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1404/1984), 2/595.

²³ Tirmizî'nin *el-İlelü'l-Kebîr*'i ile ilgili yapılmış bazı çalışmalar için bk. Veysel Özdemir, "Tirmizî ve el-İlelü'l-Kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies* 9/2 (2014), 1175-1195; Mehmet Ali Çalgan, "Tirmizî'nin Sünen'i ve el-İlelü'l-kebîr'inde Metin Tenkidî", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 20/2 (Aralık2022), 291-310; Bahadır Opus, "Hicrî Üçüncü Asırda Mürsel Kavramının Kullanılması: Tirmizî'nin el-İlelü'l-Kebîr'i Özelinde", 383-393.

²⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 61.

fûlânün' ifadesi 'haddesenâ fûlânün, an fûlânin' ifadesinden daha üst mertebededir. Nitekim "an" lafzı semâ'ın olmadığı müdelles hadislerde çokça kullanılmaktadır.²⁵ İbnü's-Salâh (643/1245) ise müdellis râvi hakkında konuşurken şöyle demiştir: "Müdellis râvinin özelliklerinden biri de tedlîs yaptığı zaman "ahberanâ" ve "haddesenâ" gibi lafızları kullanmayıp "kâle fûlânün" ya da "an fûlânin" gibi lafızları tercih etmesidir.²⁶ İbn Hacer de semâ'ın olmadığı mürsel ve münkâtı' senedlerde "an" lafzını kullanmanın muhaddisler arasında maruf ve meşhur bir uygulama olduğunu söylemiştir.²⁷ Bundan ötürü muhaddisler mu'an'an hadisin mutlak olarak muttasıl olduğunu söylememiş, kimisi nispeten daha hafif kimisi de daha ağır birtakım şartlar getirerek mu'an'an senedin muttasıl olabileceğini kabul etmişlerdir.

2. Mu'an'an Hadisle İhticâc Meselesi

Mu'an'an hadisle ihticâc konusu âlimler arasında ihtilaflıdır. Buhârî ve Müslim'in bu konuda farklı düşündükleri bilinmekle birlikte konu etrafında serdedilen başka görüşler de bulunmaktadır. Nitekim bazı âlimler mu'an'an hadis konusunda oldukça sert bir tutum sergileyerek münkâtı' hadis çerçevesinde ele alıp zayıf görmüş, kimisi de mu'an'an hadisle ihticâc edebilmek için râvi ile hoca arasında uzun bir süre geçmesi gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla mu'an'an hadisle ihticâc konusunda öne sürülen dört görüş bulunmaktadır.²⁸

2.1. Mu'an'an Hadisle Mutlak Olarak İhticâc Etmeyenler

İbn Rüseyd'in ehl-i teşdidin görüşü olarak lanse ettiği bu görüşe göre mu'an'an hadis, râvi ile hocası arasında açık bir şekilde semâ'ın tasrih edilmesi ya da farklı bir tarikten semâ'ın olduğuna dair bilginin bulunması durumu hariç münkâtı' hadis hükmündedir.²⁹ İbnü's-Salâh da bu görüşün sahibini zikretmeden "Fûlânün an fûlânin" denerek yapılan aktarımların, ittisali ortaya çıkıncaya kadar münkâtı' ve mürsel kabilinden olduğunu kabul edenlerin varlığından bahsetmiştir.³⁰

²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî-İbrahim Hamdî el-Medenî (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 288.

²⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 73.

²⁷ İbn Hacer, *Nüket*, 2/584.

²⁸ İbn Rüseyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 43.

²⁹ İbn Rüseyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 43-44.

³⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 61.

Öte yandan Râmhürmuzî (360/971) bu görüşü müteahhir fakihlere nispet etmiştir.³¹ Muasır hadisçilerden Hâlid ed-Düreys, bu görüşü benimseyenlerin arasında Şu'be b. Haccâc'ın (160/776) olduğunu tespit etmiştir.³² Zira Şu'be bu konuda şu ifadelerde bulunmuştur: "Fülânün an fülânin ifadesi yeterli değildir."³³ "İçerisinde haddesenâ ya da ahberanâ geçmeyen her hadis, çölde ipini tutmadan devesini serbest bırakan adama benzer."³⁴ "İçerisinde haddesenâ ya da ahberanâ geçmeyen her hadis, abur cuburdur."³⁵

Bu görüş sahiplerinin temel dayanakları ihtiyattır. Zira "an" lafzı ne lügatte ne de örfte ittisali gerekli kılmamaktadır.³⁶ Ayrıca "an" lafzı kullanılarak yapılan aktarımlarda râvi ile hoca arasında başka birisinin olması muhtemeldir. Örneğin Hz. Peygamber'i (s.a.s.) görmemiş dahi olsa birinin "Huddisnâ ani'n-nebî/ Hz. Peygamber'den bize tahdîs edildi." demesi yadırganmamıştır.³⁷

Rivayet sahasındaki gerçeklikle örtüşmeyen bu görüş birçok âlim tarafından reddedilmiştir. Nevevî (676/1277) bu görüşü selefin icmâına aykırı olarak nitelerken,³⁸ İbn Rüşeyd de tahdîs ya da ihbâr lafzının şart koşulması durumunda alanın çok daralacağını ve sünnetten ancak az bir kısmın geride kalacağını söylemiştir.³⁹

2.2. Mu'an'an Hadisle Râvi ile Hocası Arasında Uzun Bir Süre Geçmesi Şartıyla İhticâc Edenler

Bu görüş sahiplerine göre mu'an'an hadisle ihticâc edilebilmesi için tedlîs bulunmaması şartıyla râvi ile hocası arasında uzunca bir süre geçmesi gerekmektedir.⁴⁰ İbn Rüşeyd bu görüşün Ebû Muzaffer es-Sem'ânî'ye (489/1096) ait olduğunu söylemiştir.⁴¹ İbn Rüşeyd bu görüşün delilinin ilk görüşten farksız olduğunu, ancak hoca ile râvi arasında uzun bir süre geçmesi gibi ittisali gösteren

³¹ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrahmân b. Hallâd er-Râmhürmuzî el-Fârisî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1404/1983), 450.

³² Hâlid ed-Düreys, *Mevkifü'l-İmâmeyn*, 45.

³³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-İlâ ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyüllah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2010), 2/455.

³⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Mecrûhîn*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî (Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1420/2000), 1/31.

³⁵ Râmhürmuzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 517.

³⁶ İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 44.

³⁷ Râmhürmuzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 450.

³⁸ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1392/1972), 1/128.

³⁹ İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 47.

⁴⁰ İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 51.

⁴¹ İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 51.

karinelerin bulunması hasebiyle ilk görüşten bir derece daha hafif olduğunu belirtmiştir.⁴² Yine bu görüş de ilki gibi rivayet sahasındaki uygulamadan uzak ve aşırı bir görüştür.

2.3. Mu'an'an Hadislerle Râvi ile Hocası Arasındaki Likânın Müm-kün Olup Tedlîs Bulunmaması Şartıyla İhticâc Edenler

Aslında bu konuda üzerinde en fazla tartışmanın yaşandığı ve âlimlerin bir kısmının benimsediği kanaatlerden biri de budur. Müslim'in *Sahîh*'in *Mukaddime*'sinde benimsediği ve teyit etmek için deliller getirdiği bu görüş başka âlimlerce de kabul edilmiş, hatta Müslim'e göre bu görüş üzerinde icmâ oluşmuştur.⁴³

Müslim bu konudaki görüşünü desteklemek için birtakım argümanlar kullanmıştır. Buna göre muhaddislerden râvi ile hocası arasından semâ'ı arayanlar bunu ancak tedlîs illetini ortadan kaldırmak için râvi tedlîs ile maruf olduğunda yapmaktadırlar.⁴⁴ Müslim yine bu konuda âlimlerin tashih ettiği ancak tâbiîn ile sahâbî arasında semâ' ya da likânın sabit olmadığı senetler getirerek bu türden senedlerin kabul edilme gerekçesini aralarında semâ'ın mümkün olmasıyla açıklamıştır.⁴⁵

2.4. Mu'an'an Hadisle Râvi ile Hocası Arasında Likânın Mevcudiyeti ve Tedlîsin Bulunmaması Şartıyla İhticâc Edenler

Bu konuda en fazla taraftar toplayan, Ali b. Medînî ve Buhârî başta olmak üzere âlimlerin birçoğunun mezhebi olarak değerlendirilen görüşe göre mu'an'an hadisle ihticâc edilebilmesi için râvi ile hocası arasında likânın bilfiil gerçekleşmiş olması gerekmektedir.⁴⁶

Bu görüşün temel argümanı da üzerinde görüş birliği olduğu iddiasıdır. İbn Abdilber (463/1071), mu'an'an hadisin üç şartı sağlaması durumunda âlimlerin kabul etmek üzere icmâ ettiğini öne sürmüştür. Bu üç şart; râvilerin âdil olması, karşılıklı oturup görüşerek birbirleriyle mülaki olmaları ve râvilerin müdellis olmamasıdır.⁴⁷ İbnü's-Salâh da cumhurun mezhebinin likâ ve idrâk olduğunu söylemiştir.⁴⁸

⁴² İbn Rüseyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 52.

⁴³ Müslim, "Mukaddime", 1/29.

⁴⁴ Müslim, "Mukaddime", 1/32.

⁴⁵ Müslim, "Mukaddime", 1/33.

⁴⁶ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî 'Alâî, *Câmi'u't-tahsil fî ahkâmi'l-merâsil*, thk. Humejd 'Abdülmecid es-Selefî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986), 116.

⁴⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Londra: Müessesetü'l-Furkân, 1439/2017), 1/203

⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 64.

Görüldüğü üzere konu etrafında şekillenen dört görüş bulunmaktadır. İlk iki görüş sert ve katı olarak nitelenmiş, âlimler genelde üç ve dördüncü görüş etrafında yoğunlaşmıştır. Her iki görüşü savunan âlimlerin birtakım dayanakları bulunmakla birlikte bu çalışmanın kapsamını aşmamak adına o konuları alanda yapılmış müstakil eserlere bırakıyoruz.⁴⁹ Öte yandan Buhârî'nin vucûdu'l-likâ'dan kastı acaba semâ' mıdır, yoksa mutlak likâ ile yetinmekte midir? Kaynaklara bakıldığında bu konuda bir tartışmanın olduğu görülmektedir.

2.4.1. Buhârî'nin Vucûdu'l-Likâ'dan Kastı Nedir?

Bazı muhaddisler mu'an'an senedlerin muttasıl sayılabilmesi için râvi ile hocası arasında semâ'ın sabit olmasını arayıp, mücerret likâ ile yetinmezken, diğer bazıları ise mu'an'an senedlerin muttasıl sayılabilmesi için sadece semâ'ı aramayıp likâ ile de yetinebilmektedir.⁵⁰

Buhârî'nin bu konudaki görüşünün ne olduğuna dair âlimler arasında ihtilaf olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin İbn Rüşeyd, Buhârî'nin vucûdu'l-likâ'dan kastının semâ' olduğunu öne sürmüştür.⁵¹ İbn Receb (795/1393) ise bu konuda İbn Rüşeyd'den farklı düşünmektedir. Zira Ahmed b. Hanbel (241/855), Ebû Zür'a (264/878) ve Ebû Hâtim'e (277/890) göre ittisalin ancak semâ'ın tasrihiyle mümkün olacağı, Ali b. Medînî ve Buhârî'ye göre ise senedin muttasıl sayılabilmesinin hem semâ' ile hem de likâ ile mümkün olabileceğini belirtmiştir.⁵² Buna göre İbn Receb'in öne sürdüğü görüş daha geniştir. Nitekim Buhârî'nin mu'an'an senedleri muttasıl saymasını sadece semâ'a bağlamamış ayrıca mutlak likânın da yeterli olacağını savunmuştur.

Muasıır hadisçilerden Hâlid ed-Düreys de bu konuda İbn Receb'in görüşünü benimsemiştir.⁵³ İbn Receb bu konudaki görüşünü desteklemek için bazı deliller serdetmiştir. O delillerden biri şudur: Buhârî, Mekhûl ed-Dımaşkî'nin (112/730) tercümesinde onun Vâsile b. el-Eska'dan (85/704) hadis işittiğini söylemiştir.⁵⁴ Ancak bu konuda farklı düşünen münekkitler de bulunmaktadır. Örneğin Ebû Müshir (218/833), Mekhûl'un Vâsile'den semâ'ını nefyetmiştir.⁵⁵ Yine

⁴⁹ İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 87-163; Hâlid ed-Düreys, *Mevkifü'l-İmâmeyn*, 355-435.

⁵⁰ Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdurrahim Saîd (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), 2/590. Ayrıca bk. İlyas Canikli, "Buhârî'nin Hadis İlmine Getirdiği Bazı Özgün Yaklaşımlar", *Şarkiyat* 14/1 (Nisan2022), 170-172.

⁵¹ İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 54.

⁵² İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/590.

⁵³ Hâlid ed-Düreys, *Mevkifü'l-İmâmeyn*, 108-109.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârif el-Osmâniyye, ts.), 8/21.

⁵⁵ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/591.

Ebû Hâtîm⁵⁶ ve Ebû Zûr'a da Mekhûl'un Vâsile'den semâ'ını nefyetmiştir.⁵⁷ Müslim'in *Mukaddime*'deki ifadelerinin satır aralarında tenkit ettiği görüşe dair detaylar bulunmaktadır. Nitekim Müslim eleştirdiği görüşü şöyle detaylandırmıştır:

“Bir râvi ile rivayette bulunduğu kimsenin aynı dönemde yaşadığı bilinip, râvinin rivayet ettiği kimseden semâ' ve müşâfehe yoluyla rivayetinin caiz olduğu ancak aralarında fiilî bir buluşma ya da müşâfehe yoluyla hadis alış-verişi gerçekleştiği sabit değilse, içerisinde 'Fülânün an fülânin' ifadesinin yer aldığı hiçbir sened bu görüşe göre hüccet değildir. Bu tür bir rivayetin geçerli olabilmesi için râvi ile hocasının hayatlarında en az bir kez buluşukları yahut yüz yüze hadis aldıkları bilgisi olacak veya görüşmelerinin vuku bulduğuna dair haber varit olacaktır.”⁵⁸

Müslim'in bu ifadelerinden de anlaşılan onun eleştirdiği kimselerin görüşüne göre içerisinde "an" lafzının bulunduğu senedlerin muttasıl sayılabilmesi için iki şeyden birinin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlardan biri râvinin hocasından semâ' ve müşâfehe yoluyla hadis alması diğeri ise bir araya gelmelerinin gerçekleşmiş olmasıdır. Ancak bu iki yoldan biriyle o sened muttasıl sayılabilmektedir. Her ne kadar Müslim bu ifadelerle kimleri kastettiğini tasrih etmese de âlimlerin genel kanaati kastedilenlerin Ali b. Medînî ve Buhârî olduğu yönündedir.⁵⁹ Dolayısıyla Müslim'e göre de Buhârî mu'an'an senedlerin muttasıl sayılabilmesi için tek yol olarak semâ'ı aramamakta, likâ ile de yetinebilmektedir.

⁵⁶ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Merâsîl*, thk. Şükrullah Nime-tullah (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397/1977), 213.

⁵⁷ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmi'u't-tahsil fî ahkâmî'l-merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986), 29.

⁵⁸ Müslim, "Mukaddime", 1/29.

⁵⁹ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id Sahîh-i Müslim*, thk. Yahya İsmail (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998), 1/164; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 66; İbn Rûşeyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 70; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 12/573; İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/589; İbn Hacer, *Nuket*, 2/595; Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San'ânî, *Tavzihu'l-eşkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Ebû Abdirrahman Salâh b. Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/47. Ayrıca Ebû Gudde, Mûkiza'ya düştüğü talikte Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî, Şebbîr Ahmed el-Osmânî ve Abdullah b. Sıddîk el-Gumârî gibi son dönemin tanınmış hadisçilerinin de bu görüşte olduğunu kaydetmiştir. Bk. Zehebî, *el-Mûkiza*, 134-140.

3. Buhârî Vucûdu'l-Likâ'yı Sıhhat Şartı Olarak mı Yoksa Sıhhatin Üst Derecesi Olarak Mı Değerlendiriyor?

Buhârî'ye göre mu'an'an senedlerin muttasıl sayılması için müdellis olmayan râvi yoluyla gelmesi ve râvi ile hocası arasında likâ ya da semâ'ın bulunması gerekmektedir. Peki bu kriter Buhârî tarafından bir sıhhat şartı olarak mı yoksa sıhhatin üst derecesi olarak mı aranmaktadır. Bu konuda da âlimler farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Konu etrafındaki görüşler iki başlıkta ele alınabilir. Bunlardan ilki Buhârî'nin bu şartı sahihliğin bir üst derecesi olarak gördüğü ve buna sadece *Sahîh*'inde riayet ettiği görüşü; ikincisi ise bunun aksini öne sürüp Buhârî'nin bu şartı standart bir sıhhat şartı olarak *Sahîh* dışındaki eserlerinde de aradığı görüşüdür.

3.1. Buhârî'nin Vucûdu'l-Likâ'yı Sıhhatin Üst Derecesi Olarak Gördüğünü Söyleyenler

Bu görüşü savunanların başında İbn Kesîr gelmektedir. Müslim'in *Mukaddime*'sinde eleştirdiği kimseyi tespit sadedinde şöyle demiştir: "Bir görüşe göre Müslim bu ifadelerle Buhârî'yi kastetmektedir. Ancak görünüşe göre burada kastettiği kişi Ali b. Medînî olmalıdır. Zira İbnü'l-Medînî vucûdu'l-likâ'yı hadisin asıl sıhhat şartları içerisinde aramıştır. Ancak Buhârî bu şartı asıl sıhhat şartları içerisinde değil, *Sahîh*'inde iltizam etmiştir."⁶⁰ İbn Kesîr bu ifadeleriyle Buhârî'nin bu şartı sadece *Sahîh*'inde aradığı ve sıhhatin üst derecesi olarak gördüğüdür. Ayrıca yine İbn Kesîr'e göre Buhârî ile Ali b. Medînî bu konuda tam olarak aynı görüşte de değildir.

İbn Kesîr'in öne sürdüğü bu görüş daha sonra başka âlimler tarafından da kabul edilmiştir. Onlardan biri İbn Hacer'in hocası Bulkînî'dir. Bulkînî de İbn Kesîr'in ifadelerine benzer ifadelerle konuyu tahlil etmiş ve Buhârî'nin bu şartı sadece *Sahîh*'inde aradığını söylemiştir.⁶¹ *Tedribü'r-râvi* isimli eserinde bu konuya temas eden Süyûtî ise Buhârî'nin bu şartı sadece *Sahîh*'inde aradığını gösteren ifadeler kullanmıştır.⁶²

Konuyu Zehebî'nin el-*Mûkiza*'sına düştüğü talikte ele alan ve İbn Kesîr ile Bulkînî'nin yorumlarını destekleyen Ebû Gudde şöyle demiştir: "Bu gerekçelendirme ve Buhârî ile hocası Ali b. Medînî'nin görüşlerinin arasını ayırtırmayla

⁶⁰ Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimaşkî, *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs (el-Bâisü'l-hasîs ile birlikte)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1436/2015), 83.

⁶¹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs (Mehâsinü'l-istilâh ile birlikte)*, thk. Âişe Abdurrahman (Fas: Dâru'l-Maârif, ts.), 224.

⁶² Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, 1/246.

Buhârî, Müslim'in sert eleştirisinden kastedilen kişi olmaktan çıkmış olur. Zira buna göre o, Ali b. Medînî ve Müslim'in bu konudaki görüşlerinin tam ortasında yer almış olmakta, *Sahîh* isimli eserini ise Müslim'den daha sağlam temellere oturtmaktadır. Ali b. Medînî'nin görüşü ise daha serttir. Öyleyse Müslim'in öfkesi ve sert ifadeleri İbnü'l-Medînî'ye yönelmektedir."⁶³

Bu görüşü savunan âlimler görüşlerini desteklemek adına Buhârî'nin ifadelerinden herhangi bir delil getirmemişlerdir. Görünen o ki bu görüşün öne sürülmesindeki ana gaye Müslim'in *Mukaddime*'sinde kullandığı ifadelerden Buhârî'yi kurtarma çabasıdır.

3.2. Buhârî'nin Vucûdu'l-Likâ'yı Sıhhat Şartı Olarak Gördüğünü Söyleyenler

İbn Kesîr'in öncüsü olduğu ve Buhârî'nin vucûdu'l-likâ ile ilgili görüşünü sıhhatin üst derecesi olarak sadece *Sahîh*'te aradığı görüşünün yanında, Buhârî'nin bu şartı hadisin sahih olabilmesi için standart bir sıhhat şartı olarak kabul ettiği görüşü de bulunmaktadır.

İbn Receb bu konuda şöyle der: "Mütekaddim dönem âlimlerinin büyük çoğunluğu Ali b. Medînî ve Buhârî'nin görüşü üzeredirler. Bu görüş, Müslim'in *Mukaddime*'de reddettiği görüştür."⁶⁴ Ayrıca İbn Receb, Buhârî ile Ali b. Medînî'nin mu'an'an senedlerin muttasıl sayılabilmesi için ya semâ'ı ya da likâyı aradığını kaydetmiştir.⁶⁵ İbn Receb'in bu ifadelerinden anlaşılan Buhârî ile Ali b. Medînî'nin söz konusu hususta farklı düşünmedikleridir. İbn Hacer de bu meselede İbn Receb ile aynı görüştedir. *Nüket*'inde bu konuyu değerlendirmiş ve bazı kimselerin Buhârî'nin vucûdu'l-likâ'yı sadece *el-Câmi 'ü's-sahîh*'inde iltizam ettiğini ve bunu standart bir sıhhat şartı olarak görmediğini öne sürdüklerini belirttikten sonra, bunun hatalı bir görüş olduğunu aksine Buhârî'nin bu şartı hadisin sahih olabilmesi için aradığını söylemiştir.⁶⁶ Buhârî ve Ali b. Medînî'nin bu şartı hadisin sahih olabilmesi için aradığı görüşü Sehâvî (902/1497) tarafından da dilendirilmiştir.⁶⁷

Bu görüşteki âlimlerin temel dayanakları bizzat Buhârî'nin bazı kitaplarında hadisleri semâ' ya da likâ olmadığı gerekçesiyle kusurlu kabul etmesidir.

⁶³ Zehebî, *el-Mûkiza*, 134-140.

⁶⁴ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/589.

⁶⁵ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/592.

⁶⁶ İbn Hacer, *Nüket*, 2/595.

⁶⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğtıs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadis li'l-'Irâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 1/205.

Biz burada Buhârî'nin semâ' ya da likâ olmadığı gerekçesiyle hadisleri kusurlu kabul ettiğine dair örnekler aktarmak istiyoruz.

3.2.1. Buhârî'nin Semâ' Olmadığı Gerekçesiyle İletli Gördüğü Hadisler

1. Buhârî, Huzeyme b. Sâbit'in (37/657) mesh ile alakalı hadisinin sahih olmadığını zira Ebû Abdillâh el-Cedeli'nin (100/719) Huzeyme'den semâ'ının bilinmediğini söylemiştir.⁶⁸

2. Buhârî, Hasan-ı Basrî'nin (110/728) Üsâme b. Zeyd'den semâ'ı olmadığı için bu tarikten gelen hadisi şahit olarak kabul etmemiştir.⁶⁹

3. Şuayb b. Keysân'ın Enes b. Mâlik'ten (93/711) yaptığı bir rivayet ondan semâ'ı bilinmediği gerekçesiyle Buhârî tarafından kabul edilmemiştir.⁷⁰

4. Mûsâ b. İsmâîl → Hammâd b. Seleme → Amr b. Dînâr → Sümei' → Ebû Ümâme tarikiyle aktarılan ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) abdest alırken üç defa ellerini yıkadığı, üç defa mazmaza ve istinşak yaptığı, üç defa yüzünü yıkadığı ve üç defa da kollarını dirseklerine kadar yıkadığını bildiren rivayeti değerlendiren Buhârî, ne Amr'ın Sümei' den, ne de Sümei' in Ebû Ümâme'den semâ'ı bilinmediğini söyleyerek tenkit etmiştir.⁷¹

5. Buhârî'nin bu konuda örnek olabilecek bir başka değerlendirmesi de şöyledir. Abdullah b. Yezîd → Saîd b. Ebî Eyyûb → Abdurrahman b. Merzûk → Zir b. Hubeyş → Safvân b. Assâl → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: "Allah tövbe için güneşin battığı yerden bir kapı açar. Bu kapının genişliği yetmiş yıllık mesafedir. Bu kapı güneş battığı yerden doğuncaya kadar kapanmaz." Buhârî bu hadisi aktardıktan sonra "Abdurrahman'ın Zir'den semâ'ı bilinmemektedir." diyerek⁷² bu açıdan hadisi illetli bulmuştur.

6. Sâbit → Ammâr b. Seyf → Ebû Muân → İbn Sîrîn → Ebû Hüreyre tarikiyle aktarılan hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: "(Cehennemdeki) üzüntü kuyusundan Allah'a sığın." Oraya kim yerleşecek diye sorulduğunda Hz. Peygamber (s.a.s.) "Amelleriyle gösteriş yapanlar." diye cevap vermiştir. Buhârî bu hadisi aktardıktan sonra Ebû Muân'ın İbn Sîrîn'den (110/729)

⁶⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-İlelül-kebir*, thk. Subhî es-Sâmerrâî (Beyrut: Âlemül-Kütüb, 1409/1988), 53.

⁶⁹ Buhârî, *et-Târihül-kebir*, 2/656.

⁷⁰ Buhârî, *et-Târihül-kebir*, 5/353.

⁷¹ Buhârî, *et-Târihül-kebir*, 5/291.

⁷² Buhârî, *et-Târihül-kebir*, 5/523.

semâ'ı bilinmediği ve onun meçhul bir râvi olması sebebiyle hadisi illetli bulmuştur.⁷³

7. Mûsâ b. İsmâîl → Hammâd b. Seleme → Hâlid → Abdullah b. Şakîk → Abdullah b. Sürâka → Ebû Ubeyde b. Cerrâh → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarihiyle aktarılan hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: "Nuh'tan sonra hiçbir peygamber yoktur ki kavmini deccaldan sakındırmamış olsun." Buhârî bu rivayeti de Abdullah b. Sürâka'nın Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tan (18/639) semâ'ı bilinmediği için tenkit etmiştir.⁷⁴

8. Abdülaziz b. Nu'mân'ın Hz. Âişe'den (58/678) semâ'ı bilinmediği gerekçesiyle Buhârî bu senedle aktarılan hadisi illetli bulmuştur.⁷⁵

9. Buhârî, İbn Beşşâr → Gunder → Şu'be → Alkame b. Mersed → Sâlim b. Rezîn → Sâlim b. Abdillâh → Saîd b. Müseyyeb → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.s.) senedi ile İbn Beşşâr → İbn Mehdî → Süfyân → Alkame b. Mersed → Rezîn el-Ahmerî → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.s.) senedine dair yaptığı değerlendirmesinde şöyle demiştir: "Ne Sâlim b. Rezîn ile ne de Rezîn ile hüccet kaim olmaz. Zira Sâlim b. Rezîn'in Sâlim b. Abdillâh'tan, Rezîn'in de İbn Ömer'den semâ'ı bilinmemektedir."⁷⁶

10. Amr b. Merzûk → Hemmâm → Katâde → İbn Büreyde → Süleymân b. Rebî' → Ömer b. Hattâb → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarihiyle aktarılan hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: "Ümmetimden bir grup, Allah'ın emri (kıyamet) gelinceye kadar hak üzere olmaya devam eder." hadisiyle alakalı yaptığı değerlendirmede Buhârî, Katâde'nin (117/735) İbn Büreyde'den (115/734), İbn Büreyde'nin de Süleymân'dan semâ'ı bilinmediği gerekçesiyle hadisi illetli bulmuştur.⁷⁷

11. Buhârî'nin *Kitâbü'l-Kırâ'e half'e'l-imâm* isimli eserinde Amr b. Mûsâ b. Sa'd → Zeyd b. Sâbit tarihiyle aktarılan bir rivayette Zeyd şöyle demiştir: "Her kim imamın arkasında iken kıraat yaparsa onun namazı yoktur." Buhârî bu hadisi tenkit ederek râvilerin birbirinden semâ'ının olmadığını ve bunun gibi bir senedin sahih olamayacağını söylemiştir.⁷⁸

12. Konumuzla alakalı bir başka örnek ise şöyledir. Abdullah → Leys → Abdürabbih b. Saîd → İmrân b. Ebî Enes → Abdullah b. Nâfi' b. el-Amyâ → Rebîa b. Hâris → Fadl b. Abbâs → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarihiyle aktarılan

⁷³ Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, 6/634.

⁷⁴ Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, 6/117.

⁷⁵ Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, 7/8.

⁷⁶ Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, 4/562.

⁷⁷ Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, 4/559.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbü'l-Kırâ'e half'e'l-imâm*, thk. Muhammed Atâullah (Pakistan: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1400/1980), 14.

hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: "(Nafile) namaz ikişer ikişerdir. Her iki rekâtta teşehhüt yap. Sonra ellerinin içini yüzüne yönelterek tazarru, huşû ve acziyet içerisinde Rabbine kaldır ve 'Ey Rabbim! Ey Rabbim!' de. Her kim böyle yapmazsa onun namazı eksiktir." Buhârî'nin bu hadisle alakalı değerlendirmesi şöyle olmuştur: "Bu üzerine mütâbaat olunmayacak bir hadistir. Bu râvilerin birbirinden semâ' bilinmemektedir."⁷⁹

Sonuç

Mu'an'an hadis konusu ve bu konu etrafında şekillenmiş bazı meseleler üzerine birçok değerlendirmeler yapılmıştır. Meselenin Müslim tarafından *Sahîh*'in *Mukaddime*'sine taşınması, ehemmiyetini ortaya koyması açısından önemli bir göstergedir. Müslim'in bu konudaki ifadeleri tarih boyu tartışılmış ve tartışılmaya da devam edecektir. Ancak bu çalışmanın yoğunlaştığı ana konu ise Buhârî'nin ve hocası Ali b. Medînî'nin mu'an'an rivayetlerde aradığı vucûdu'l-likâ şartı üzerinedir.

Buhârî'nin bu şartı nasıl değerlendirdiği noktasında âlimler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. İbn Kesîr, Bulkînî, Süyûtî ve Ebû Gudde gibi bazı âlimler, Buhârî'nin vucûdu'l-likâ'yı yalnızca *Sahîh*'inde iltizam ettiği, yani sahihliğin üst derecesi olarak gördüğü kanaatindedir. Dolayısıyla bunlara göre Müslim'in *Mukaddime*'deki sözlerinin muhatabı Buhârî değil Ali b. Medînî'dir. Artık bu durumda Buhârî sıhhat şartları konusunda Müslim ile Ali b. Medînî arasında yer almış olmaktadır. Ancak birçok âlim Buhârî ile Ali b. Medînî'nin bu konuda aynı görüşte olduğunu tasrih etmiştir. Öte yandan İbn Receb, İbn Hacer ve Sehâvî gibi âlimler, Buhârî'nin bu kriteri genel bir sıhhat şartı olarak kabul ettiğini, diğer eserlerinde de bu ölçüyü gözettiğini ortaya koymuşlardır.

Birinci görüşü savunan âlimlerin iddialarını destekleyecek herhangi bir delil ortaya koymamaları dikkat çekmektedir. Nitekim böyle bir kabulün bizzat Buhârî'nin eserlerinden ya da ona sahih yolla ulaşan nakillerden tespit edilmesi beklenirdi. Dolayısıyla bu durum bize birinci görüşün aslında Müslim'in *Mukaddime*'deki ağır ifadelerinden Buhârî'yi çıkartma çabasının bir yansıması olduğunu işaret etmektedir.

Buhârî'nin farklı eserlerindeki tenkitleri incelendiğinde, onun semâ' veya likânın sabit olmadığı rivayetleri illetli gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim râviler arasında semâ' bilinmediği için net bir biçimde bazı rivayetleri tenkit etmiştir. Bu durum, onun vucûdu'l-likâ'yı yalnızca *Sahîh*'ine özel

⁷⁹ Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, 4/178-179. Buhârî'nin bu gerekçeyle illetli bulduğu diğer örnekler için bk. Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, 1/442; 4/42; 5/582; 6/245; 6/569.

bir tercih değil, sahihliğin asli bir şartı olarak kabul ettiğini güçlü biçimde göstermektedir.

Öte yandan Buhârî'nin yaptığı değerlendirmelere bakıldığında onun rivayetleri semâ'ın bilinmemesiyle illetli bulduğu göze çarpmaktadır. Bu durum Buhârî'nin mu'an'an rivayetlerde yalnızca semâ'ı mı aradığı sorusunu akla getirmektedir. Belki Buhârî'nin her mu'an'an rivayette semâ'ı aradığını söylemek zor olsa da genel olarak bu şekilde değerlendirme yapması likâ ile birlikte semâ'ın da bulunuyor olmasındandır. Nitekim aslında likâ şartının arka planında yine semâ' bulunmaktadır. Likâ olup semâ'ın bulunmadığı tespit edilmesi durumunda o likânın semâ'ın tespitinde yeterli olmaması da bunu göstermektedir.

Kaynakça | References

- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hanbel. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vasiyyü'llah b. Muhammed Abbâs. Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2010.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Câmi'u't-tahsîl fi ahkâmi'l-merâsîl*. thk. Humeyd 'Abdûlmecid es-Selefî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fi'ilmî'r-rivâye*. thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî, İbrahim Hamdî el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. 17 Cilt. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhü'l-kebîr*. 12 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârif el-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbü'l-Kırâ'e halfe'l-imâm*. thk. Muhammed Atâullah. Pakistan: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1400/1980.
- Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Reslân. *Mehâsinü'l-istilâh fi tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Âişe Abdurrahman. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1411/1990.
- Canikli, İlyas. “Buharî'nin Hadis İlmine Getirdiği Bazı Özgün Yaklaşımlar”. Şarkiyat 14/1 (Nisan2022), 165-183.
- Çalgan, Mehmet Ali. “Tirmizî'nin Sünen'i ve el-İlelü'l-kebîr'inde Metin Tenkîdî”, Hadis Tetkikleri Dergisi 20/2 (Aralık2022), 291-310.
- Çelik, Abdullah. “Mutekaddimûn Hadisçilere Göre Muan'an Ve Müen'en Hadisin Değeri”. Dergiabant 5/10 (Aralık2017), 111-125.
- Düreys, Hâlid Mansnûr. *Mevkifü'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâtî'l-lükya ve's-semâ' fi's-senedi'l-mu'an'an beyne'l-muteâsırîn*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl. *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*. 2 Cilt. thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek 'ale's-Sâhihayn*. 9 Cilt. thk. Muhammed Kâmil Karabelli, Saîd el-Lahhâm. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1439/2018.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. 17 Cilt. Beşşâr Avvâd Ma'rûf.

- Londra: Müessesetü'l-Furkân, 1439/2017.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*. 2 Cilt. thk. Rebî' el-Medhalî. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1404/1984.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nureddin Itr. Dimaşk: Dâru'l-Minhâcî'l-Kavîm, 1440/2019.
- İbn Hallâd er-Râmhürmüzî, Ebû Muhammed el-Fârisî. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1404/1983.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn. *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs (el-Bâisü'l-hasîs ile birlikte)*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1436/2015.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn. *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*. thk. Mâhir el-Fahl. Riyad: Dâru'l-Meyâmin, 1434/2013.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. 2 Cilt. thk. Hemmâm Abdürrahim Saîd. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Rüşeyd, Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer. *es-Senenü'l-ebyen ve'l-mevridü'l-em'an fî'l-muhâkeme beyne'l-imâmeyn fî's-senedi'l-mu'an'an*. thk. Sâlih b. Sâlim el-Mısrâtî. Medine: Mektebetü'l-Gurebâ el-Eseriyye, 1417/1996.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn. *'Ulûmü'l-hadîs (Mehâsinü'l-istilâh ile birlikte)*. thk. Âişe Abdurrahman. Fas: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn. *'Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nureddin Itr. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1418/1998.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id Sahîh-i Müslim*. 8 Cilt. thk. Yahya İsmail. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- Kurt, Abdurrahman. *Sahih-i Müslim Mukaddimesinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Lâhim, İbrahim. *el-İttisâl ve'l-inkitâ'*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Matbaatü İsâ, 1374/1955.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1392/1972.
- Opus, Bahadır. "Hicrî Üçüncü Asırda Mürsel Kavramının Kullanılması: Tirmizî'nin el-İlelî'l-Kebîr'i Özelinde". *Hicrî Üçüncü Asırda İslâmî İlimler*.

- ed. Hidayet Ayar vd. 383-393. İstanbul: İKSAD Yayınları, 2023.
- Özdemir, Veysel. “*Tirmizî ve el-İlelü'l-Kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış*”. *Turkish Studies* 9/2 (2014), 1175-1195.
- Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Merâsîl*. thk. Şük-rullah Nimetullah. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397/1977.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l- 'Irâkî*. 4 Cilt. thk. Ali Hüseyin Ali. Mısır: Mek-tebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. 2 Cilt. thk. Nazar Fârayâbî. Riyad: Dâru Taybe, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el- 'İlelü'l-kebîr*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. Bey-rut: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. 23 Cilt. thk. Şuayb Arnavut. (Bey-rut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985).
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Mükiza*. thk. Abdül-fettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebeü'l-Matbûât el-İslâmiyye, 1416/1995.